

4. *Голубинский Ф.А.* Лекции философии. Вып. 1. – М.: Типография Л.Ф. Снегирева, 1884. – 81 с.
5. *Дебольский Н.Г.* Введение в учение о познании. – СПб.: В типографии Н. Неклюдова, 1870. – 225 с.
6. *Задорожнюк И.Е.* Сидонский Федор Федорович // Русская философия: Энциклопедия / Под. общ. ред. М.А. Маслина. Сост. П.П. Апрышко, А.П. Поляков. – М.: Книжный Клуб Книговек, 2014. – С. 561.
7. *Карпов В.Н.* Система философских наук // *Карпов В.Н.* Введение в философию. – Санкт Петербург: В Типографии И.Г.лазунова и Ко, 1840. – 136 с.
8. *Костригин А.А.* Проблема предмета психологии в философских работах В.А. Снегирева // Молодежь XXI века: образование, наука, инновации: материалы II Всероссийской студенческой научно-практической конференции с международным участием: в 2 ч. / Министерство образования и науки РФ, Новосибирский государственный педагогический университет. – Новосибирск: Изд-во НГПУ, 2013. – Часть 1. – С. 39–40.
9. *Кудрявцев-Платонов В.Д.* Состав философии // Сочинения. Т. 1. Вып. 1. – 1905. – С. 1–260.
10. *Кутневич В.И.* Вступительная лекция по философии // Прибавления к Творениям Свя-тых Отцов. 1864. Ч. 23. Кн. 5. – С. 635–646.
11. *Милославский П.А.* Основания философии как специальной науки. Т. 1. – Казань: Типо-графия Императорского Университета, 1883. – 445 с.
12. *Сидонский Ф.Ф.* Введение в науку философии. – СПб., 1833.
13. *Снегирев В.А.* Науки о человеке // Православный собеседник. 1876. Т. III. – С. 62–89.
14. *Снегирев В.А.* О природе человеческого знания и отношении его к бытию объективному // Вера и Разум. 1890. Т. II. – С. 340–362.
15. *Снегирев В.А.* Психология и логика, как философские науки // Православный собесед-ник. 1876. Т. II. – С. 427–451.
16. *Стоюхина Н.Ю., Костригин А.А.* Методологические аспекты психологии в работах В.А. Снегирева // АРГОРИ. Серия: Гуманитарные науки. – 2013. – № 2. – С. 11.
17. *Стоюхина Н.Ю., Костригин А.А.* Отечественные психологи конца XIX – начала XX вв. о снах и сновидениях // Психология и Психотехника. – 2015. – № 1. – С. 63–69. DOI: 10.7256/2070-8955.2015.1.13808
18. *Стоюхина Н.Ю., Мазилев В.А., Костригин А.А.* Венямин Алексеевич Снегирев: бого-слов и психолог // Ярославский педагогический вестник. – 2015. – Т. 2. – № 3. – С. 138–149.
19. *Цык И.В.* Духовно-академическая философия в России XIX в.: дис. ...канд. филос. наук: 09.00.03. – М.: РУДН, 2002.
20. *Юркевич П.Д.* Из науки о человеческом духе // Философские произведения. – М.: Прав-да, 1990. – С. 104–193.
21. *Юркевич П.Д.* Материализм и задачи философии // Философские произведения. – М.: Правда, 1990. – С. 193–245.

ГОЯН І. М.

СПІВІДНОШЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ТА ПСИХОЛОГІЇ У ФІЛОСОФСЬКИХ ПОГЛЯДАХ В. М. КАРПОВА

В історії вітчизняної філософії є фігура, водночас і прославлена – але не власною думкою, а репрезентацією думки іншого філософа, – і вкрай маловідома саме своїми ідеями та роздумами, які, при ближчому знайомстві, виявляються напрочуд актуальними, хоча їх вік – щонайменше півтора століття. Йдеться про «найкращого перекладача творів Платона», як його характеризує Н. Мозгова [3]. – Василя Миколайовича Карпова (1798–1867).

Цей філософ, дійсно, не так часто постає у центрі дослідницької уваги істориків філософії. Але не можна не згадати майже 300-сторінкову докторську дисертацію, присвячену творчості В. Карпова, яка була захищена у 1987 р. у Мюнстерському університеті німецьким дослідником Андреасом Фрітше². До 200-річного ювілею філософа з'явився також докладний нарис його життя та діяльності, написаний Архімандритом Августином (Нікітіним) [2]. Доречно згадати й недавні перевидання творів Василя Карпова в Росії³ та початок їх третімного видання в Україні.

У даній невеличкій розвідці ми зачепимо тільки один аспект філософської «системи»⁴ кийсько-петербурзького професора – а саме, розв'язання питання про співвідношення філософії та психології. Нагадаємо, що XIX століття пройшло під знаком поступового розмежування філософії та психології, виокремлення останньої в самостійну науку, а подекуди й намагання підмі-

¹ Варто нагадати, що першим, хто назвав переклад В. Карпова «чи не найкращим з усіх європейських перекладів великого мислителя стародавньої Греції», був Віссаріон Бєлінський.

² *Fritzsche A.* Philosophieren als Christ: zur russischen "geistlichen Philosophie" am Beispiel V.N. Karпов. – Münster : Westfälischen Wilhelms-Universität zu Münster, 1987. – 292 p.

³ *Карпов В.Н.* Избранное. – СПб.: Академия самопознания «Гропа Троянова», 2004. – 304 с.

⁴ У передмові «Вступу до філософії» В. Карпов пише про чинники, які спонукають його видати «мою систему» [4, с. 42]. Звичайно, про оригінальну та розгорнуту філософську систему Василя Карпова говорити важко, але варто відзначити це спрямування.

нити філософію психологією, представити останню в якості основної філософської дисципліни (що, власне, можна охарактеризувати як філософський психологізм). Ці загальноєвропейські тенденції не оминули й тодішню вітчизняну філософію, яка розвивалась у межах освітньо-наукового простору Російської імперії. Фігура Василя Карпова в цьому контексті особливо цікава тим, що саме йому – молодому випускнику, бакалавру Київської духовної академії було доручено на початку 1830-х років читати нововведений предмет – психологію.

Дослідниками вже відзначалась певна схильність В. Карпова до психологізму. А. Абрамов, зокрема, писав: «Особливо цариною метафізичних досліджень <...> визнавалася людина і оточуючій її світ тією мірою, якою відздатен відображатися в людині, а оскільки відображення в людській свідомості бувають правильні і неправильні, то виникає потреба у певному критерії, яким можуть бути лише притаманні людській природі норми. З цього антропологізму зростає роль психології, яка, на думку Карпова, має стати основою всієї енциклопедії філософських наук, адже має своїм джерелом внутрішній досвід, вільний від будь-яких упереджених думок. Разом з цим цілком чисте дослідження необхідно керуватися святоотцівським богоодкровенним вченням про людську природу. Філософський психологізм Карпова був тісно пов'язаний із його логіцизмом онтологічного характеру <...>» [1, с. 88].

Не можна у цьому контексті, звичайно, оминути й оцінку Густава Шпетта. Відомий своїм граничним скептицизмом у ставленні до представників раннях етапів розвитку філософії в Росії взагалі, та «геїзму і спиритуалізму» зокрема, Шпет, все ж таки, не міг не визнати певних переваг Карпова: «Він більш науково строгий, ніж Сідонський, більш систематичний, і він більш розумний, ніж Надеждін, Кедров, Дроздов» [6, с. 400]. Але, звичайно, проводячи в даному випадку послідовну гуссерліанську лінію, Шпет надав критичні психологізм Карпова. Перш за все, він відзначає симпатію Карпова до німецьких кантіанців Круга і Рейнгольда, «але при усуненні кантіанства, що знебарвлює їх, і з перебільшенням захопленням психологізмом» [6, с. 393]. У цьому відношенні Шпет солідаризується з тим самим В. Белінським, який вже у своїх перших рецензіях знайшов у Карпова «мертву психологію», побачивши її джерело у «метафізичному», тобто, за Шпетом – у «спиритуалізмі», який «завжди психологістичний» [6, с. 393–394].

Шпет доводить, що Карпов, посилаючись на Рейнгольда і Круга, фактично відходить від них, «сконуючись під гору філософії до граничного психологізму», а саме: «трансцендентальний синтез», який Круг вбачав у «первинному факті свідомості», і в якому ховався його психологізм, у Карпова відверто перетворюється на «наше Я з головними проявами його природи», а тому

«першою наукою в системі філософії є наука самопізнання, або суб'єкта у сфері мислимого» [6, с. 396–397]. Шпет оцінює такий поворот як спрямування «до найвідвертішого натуралістичного антропологізму» [6, с. 397].

Цікаво, що при цьому Шпет визнає, що насправді тенденція Карпова є зворотною – він «проти натуралізму, який він пов'язує з пантеїзмом» [6, с. 397]. Але що тенденцію, а саме, «виправлення» цього «психологістичного натуралізму» на спиритуалізм, Шпет вже не приймає з огляду на своє вороже ставлення до будь-якої метафізики. Відповідно, ув'язку психологізму з «логіцизмом онтологічного характеру» (за висловом А. Абрамова) – коли Карпов пише, що «психологія має починатися дослідженням людського буття, а не діяльності» [6, с. 398], – і побудову на цьому ґрунті «трансцендентального синтезу» («синтетизму») Шпет сприймає вже як недоречно термінологічне запозичення.

Варто ще раз підкреслити, що оцінка Густава Шпетта в даному випадку не може вважатися словна об'єктивною – вона є гранично антипсихологістською, і в цьому відношенні, як засвідчує подальший розвиток філософії у XX ст., однозначною. Але тоді постає питання більш адекватного тлумачення позиції Василя Карпова стосовно співвідношення філософії та психології.

Карпов спирається на так любимого ним Платона у твердженні, що «істинна наука має ґрунтуватися на філософії, а істинна філософія – полягати у самопізнанні». З часів Вольфа це *υπόβη σελωτόν* «утворилося в окреме філософське вчення, відоме у нас під назвою психологія, або загальніше – антропологія» [4, с. 56]. При цьому, якщо інші науки відокремлювалися від філософії, то «наука самопізнання постійно діяла у сфері філософських розшуків і майже завжди була їм основою» [4, с. 57]. Виходячи з вольфіанської традиції розрізнення раціональної та емпіричної психології, Карпов – це важливо відзначити – відрізняє психологію як «лише дослідження досвідних явищ психічного життя» (яку німецькі філософи – зокрема Рейнгольд – розглядали в якості проледевтики філософії) від «науки самопізнання» – як, очевидно, не проледевтики, а основи філософії. Втім, і емпірична психологія, на його думку, «не може не бути наукою філософською, тому що в ній необхідно мають викладатися основи Філософії, отже, її істотна частина» [4, с. 57, прим.]¹.

Отже, логіка розвитку філософського знання, за Карповим, полягає в тому, що наука самопізнання є не тільки підставою виокремлення та розвитку наук про природу, які пов'язані з потребами людини, але й залишається основою філософії, або взагалі є філософією як такою (Карпов часто використовує ці терміни як синоніми) – вона «не може вийти зі сфери наук філософських,

¹ Відтворюємо написання слова «Філософія» з великої літери за першим виданням «Введення в Філософію» В. Карпова 1840-го року.

не знищивши сутності самої Філософії і не зруйнувавши системи всіх людських знань» [4, с. 58]. При цьому предмет філософії обґрунтовується Карповим, по-перше, єдністю будь-яких часткових явищ природи (що вивчаються окремими науками) як «одного буття», і, по-друге, можливість пізнавати це буття виключно як «царину *метафізичного*», тобто «*надчуттєвого*» [4, с. 60, 62]. Відрізняючи «метафізичне» як від «фізичного», так і від «духовного», філософ уточнює – це «і не однібічні, суто формальні уявлення нашого я, і не річ сама по собі, але царство думки, що організовується з їх елементів, суб'єкто-об'єкт, що поєднує в собі їх реальності, одним словом: *мислиме*, що поєднує внутрішнє із зовнішнім, пізнання з буттям» [4, с. 63].

Таким чином, якщо у Карпова й було прагнення поставити психологію у центр філософського знання, то це аж ніяк не була психологія почуттів чи уявлень, це не була та емпірична психологія, яку вже в середині XIX століття, з огляду на її тяжіння бути точною наукою на відміну від непевного філософування, багато хто почав розглядати як магістральний шлях розвитку філософії, внаслідок чого не тільки губилася власне філософія, але й формувалася суто позитивістська «психологія без душі». Насправді можна стверджувати, що «психологізм» Карпова є споріднений Гуссерлеву антипсихологізму саме тим, що він, фактично, виходить з Декартової свідомості як першої безсумнівної філософської істини, проголошуючи положення «*я усвідомлюю*» як одночасно і суб'єктивну, і об'єктивну сторону початку філософії [4, с. 77, 80]. Цілком у дусі платонізму Карпов розглядає свідомість як «*початок і кінець, і буття*», розрізняючи в ньому «психічну силу» і «зміст» (одразу згадуються Гуссерлеві ноєза і ноєма...), але підкреслюючи (як робить, власне, і Гуссерлева феноменологія), що їх ніколи не можна відокремлювати одне від одного, що свідомість людини завжди *конкретна* – в людині «неможлива ані свідомість без того, що усвідомлюється, ані те, що усвідомлюється, без свідомості; ці елементи, якщо вони взаємно не посліднують, не існують для людини» [4, с. 80].

Ключовим у тлумаченні предмету та значення філософської психології (радіше буде таке визначення, ніж Вольфове «раціональна психологія») є нарис Карпова «Про самопізнання», надрукований у 1860 р. У дусі Гуссерлевого «епохе», але додаючи при цьому елементи моральної оцінки, він розпочинає свій аналіз із «винесення за дужки» всього, що є зовнішнім для людини, що насправді не є нею самою – матеріальними благами і примарами зовнішнього блиску, досягненнями наук та мистецтв і пустими задоволеннями. «Знаючи» свої зовнішні характеристики (і часто хизуючись ними) людина насправді «знає не себе, а своє, але це *своє*, піддаючись якійсь морально-оптичній омани, приймає за себе» [5, с. 258–259]. Філософ прокладає рішучу і недвозначну межу між цими двома видами знання: «Отже, егоїстичне знання

себе у *своєму* не тільки не є самопізнанням і протилежно йому – це два ворогуючих начала, в одній і тій самій душі несумісні і такі, що витягають одне одного» [5, с. 259].

Отже, предметом самопізнання є «саме наше буття і яким воно являється нам у свідомості» [5, с. 259]. Досягнення цього предмету відбувається шляхом своєрідного самовідсторонення, об'єктивування ходу власної думки. При цьому Карпов розрізняє *практичне* самопізнання – конкретний самоаналіз, що має переважно виховне значення (яскравим прикладом для професора духовної академії виступає самопізнання християнських подвижників), і самопізнання *теоретичне*, яке, власне, «і увійшло в енциклопедію наук під іменем психології» [5, с. 263].

Але так само, як практичне самопізнання залежить від здібностей, волі, та морального стану (ступеню егоїзму) конкретної людини, так і теоретичне пізнання виявляється залежним від морально-духовного стану суспільства. Якщо в окремі періоди «людська природа в надрах громадянських суспільств стає світлішою, затишнішою, відраднішою; у життя вступають уми сильні, воля добра, серця люблячі, і самопізнання таких душ вбачає в них самих царину безкінечну, багатство фактів морального життя невичерпне», то в інші – «безсмертний наш дух» «лише слабким мерехтінням висвітлює людські спільноти, що блукають у темряві». У такі періоди послаблюються як здатності розумового бачення, так і поняття про добро і зло; людина обмежується матеріальними потребами і, відповідно, вимагає від будь-якого пізнання лише матеріальної користі. Відповідно, теоретичне самопізнання «стискається у своїх межах і отримує характер матеріалістичний, поки зовсім не виключається з енциклопедії наук як вчення, що не несе ніякого матеріального зиску» [5, с. 264, 265] (звучить, здається, занадто актуально!).

Отже, філософська психологія (власне, й філософія як така), на відміну, вочевидь, від будь-якої науки, у тому числі й психології емпіричної, згідно думки Карпова, не розвивається послідовно-прогресивно – вона «ніколи не підкоряється закону поступового розвитку, але завжди послуговує виразом морального стану того народу, в якому виявляється, і того часу, коли відбувається» [5, с. 265] (чимось це нагадує Гегелево: «Філософія є епохою, вираженою у думці»). Ще раз у цьому зв'язку відзначимо, що самопізнання у предстваника духовно-академічного теїзму вочевидь має моральний, ще глибше – релігійно-християнський сенс (що й відштовхувало феноменолога Шпета). Тобто, філософська психологія Карпова – це, власне, пізнання глибинної моральної природи («космосу») людини. Це пізнання може лише спотворити «стуманна атмосфера душевного життя» – людські бажання, почуття, пристрасті. Навпаки, це пізнання просвітлює віра: «При світлі цього Божественного фаросу наука самопізнання ніколи не ухилиться від істини і, наскільки

можна людині бачити, побачить і відгадає тайни душевного життя, адже в цьому випадку людина буде бачити себе не самою собою, а безкінечним розумом Того, Яким існує і рухається» [5, с. 268].

На останок можна додати, що психологістичний «присмак» творам Карпова додає метафоричний, образний стиль його філософування (який, вочевидь, допоміг йому у перекладах Платона). Можна загалом говорити, звичайно, про очевидну схильність київсько-петербурзького філософа до філософської психології, але це була зовсім не банально-прямолінійна підміна антропологічне вчення про буття людини як занурену в «безкінечний розум» свідомість-совість, що визначає моральні закони та істинні потреби людського життя.

Література

1. *Абрамов А.И.* Русское духовно-академическое философствование как феномен русской философской культуры // *Абрамов А.И.* Сборник научных трудов по истории русской философии / Сост., подгот. текста, предисл. В.В. Сербиненко. – М.: Кругъ, 2005. – С. 31–117.
2. *Архимандрит Августин (Никитин).* Василий Карпов. Очерк жизни и деятельности (к 200-летию со дня рождения русского философа) // *Вече.* – Вып. 11. – Санкт-Петербург, 1998. – С. 59–97.
3. *Мозгова Н.Г.* Найкращий перекладач творів Платона // *Мозгова Н.Г.* Київська духовна академія, 1819–1820: Філософський спадок. – К.: Книга, 2004.
4. *Карпов В.Н.* Введение в философию // *Сочинения:* в 3 т. Т. 1 / ред. Мозговая Н.Г., Волков А.Г., авт. вступ. ст. Поперечная Г.А. – Мелитополь: Изд. дом Мелитопольской городской типографии, 2013. – С. 41–128.
5. *Карпов В.Н.* О самопознании // *Сочинения:* в 3 т. Т. 1 / ред. Мозговая Н.Г., Волков А.Г., авт. вступ. ст. Поперечная Г.А. – Мелитополь: Изд. дом Мелитопольской городской типографии, 2013. – С. 255–271.
6. *Шпет Г.Г.* Очерк развития русской философии // *Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.* Очерки истории русской философии / Вступ. ст. Б.В. Емельянова, К.Н. Любутина. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1991. – С. 217–578.